

Dokumentumszolgáltatás Dániában

Dániának 1994 óta van országos közös katalógusa, melyet a közművelődési, a kutató- és egyetemi könyvtárak építenek. Erre alapul a dánok könyvtárközi kölcsönzési rendszere. Komoly változás akkor történt a funkcióiban, amikor a katalógus 2000-ben nyilvánossá vált a *library.dk* elérés alatt. Ekkor vezették be a felhasználói kérések és a könyvtárak közötti könyvtárközi kölcsönzési kérések adatbázisát is. Az elmúlt tíz év legfontosabb fejlesztése az volt, hogy a központi, kéréseket fogadó adatbázisból automatikusan módosítják a helyi rendszereket és a felhasználói kérések automatikusan kerülnek át egyik könyvtárból a másikba az adott könyvtár szabályozását figyelembe véve.

A 2011. év legnagyobb kihívása a digitális forrásokhoz való hozzáférés létrehozása úgy, hogy a felhasználó a saját könyvtára által előfizetett és nem előfizetett tartalmakat is lássa. A jövő könyvtárközi kölcsönzése nemcsak egy-egy könyvtár felhasználóit szolgálja majd ki, hanem a be nem iratkozott külsőket is.

A cikk a könyvtárközi kölcsönzés jelenlegi állapotát foglalja össze Dániában.

Törvények

A legutolsó hatályos könyvtári törvényt 2000-ben fogadta el a dán parlament. A törvény kötelezővé tette a dán könyvtárak részére az internetelérést és saját honlapok létrehozását. A törvény kifejti az állami feladatokat, köztük a dán közös katalógus fenntartását, amelyet bárki kutathat, és bármely anyagot az általa választott könyvtárba kérhet.

A közművelődési könyvtáraknak minden dokumentumot nyilvánosan kell szolgáltatniuk és kötelező részt venniük a könyvtárközi kölcsönzési rendszerben. A felhasználóknak nem kell fizetniük a kölcsönzésekért vagy másolatokért. A könyvtárközi kölcsönzés is legnagyobb részben ingyenes.

Az első kötelezpéldány törvényt 1697-ben alkották meg Dániában. 1927-ig öt példányt kellett beküldeni, utána ezt kettőre csökkentették. A legutolsó hatályos törvény 1997-ből származik, amely forradalminak számít, mivel már nemcsak nyomtatott művekre szorítkozik, hanem bármely hordozóra, így 2005-ig az internetes publikációk egy részének beküldése is kötelezővé vált. 2005-től a teljes *.dk* domén kötelezpéldány és rendszeresen aratják a tartalmakat.

A könyvtári rendszer Dániában

A könyvtári rendszerért három minisztérium (kulturális, tudományos és oktatási) felelős. A rendszert a *Dán Könyvtári és Médiaügynökség (DALM = Danish Agency for Libraries and Media)* felügyeli. Minden típusú könyvtár előfizetője a közös katalógusnak, röviden *DanBib*nek, mely valamennyi dán könyvtár állományadatait tartalmazza. A DanBibben vannak rekordok a *Library of Congress*-ből és a *British Library* anyagából is. A DanBib felhasználói változata a *library.dk*, amelyben bárki kereshet, és amelyből bárki kérhet dokumentumokat a saját könyvtárába. A felhasználói változatban csak a kérhető példányok látszanak és a dán nemzeti bibliográfia (a nem szolgáltatható dokumentumok és a két külföldi könyvtár dokumentumai nem). A DanBibet a *Dán Bibliográfiai Központ (DBC = Danish Bibliographical Centre)* tartja karban és fejleszti. A DBC az állam tulajdonában levő cég. Legfőbb feladata a dán könyvtárak számára a bibliográfiai és az IT infrastruktúra fejlesztése és karbantartása. A tudományos elektronikus tartalmakhoz való hozzáférést a 2002-ben alapított *Dániai Elektronikus Kutató Könyvtár (DEFF = Denmark's Electronic Research Library)* menedzseli.

A dán polgárok a könyvtárak szolgáltatásait ingyen vehetik igénybe, nem kell fizetniük a kölcsönzésért, a másolatokért, a könyvtárközi kölcsönzés által beszerzett digitális dokumentumokért.

A dán dokumentumszolgáltatás irányelvei

Az IFLA 2001-ben adott ki a könyvtárközi kölcsönzésre és a dokumentumszolgáltatásra vonatkozó irányelveket, ezekre épülnek a dánok irányelvei is. Az irányelvekben a könyvtárakat rangsorolják, amelynek alapján a felhasználók a kérésüket kiszolgáló könyvtárat kiválaszthatják. A rangsor bekerült a DanBib-be is. Így például a közkönyvtárak először a saját régiójuk regionális könyvtárához fordulhatnak, majd más közkönyvtárakhoz saját régiójukban, azután más regionális könyvtárakhoz és más régiók egyéb könyvtáraihoz, legvégül az *Állami és Egyetemi Könyvtárhoz (State and University Library)*. A könyvtári rendszerek fejlődése azonban ennek az elgondolásnak a módosítását követeli ki, mivel:

- a DanBib-ben látszanak a példányadatok, tehát a könyvtáros a teljesítést először olyan könyvtárraktól is kérheti, ahol a példány megvan,
- 2007 óta olyan mértékű az automatizálás, hogy a felhasználók kéréseit abba a könyvtárba irányítja a rendszer, amelyik azonnal tud szállítani,
- ha egyetlen példány sincs meg a saját könyvtárban, akkor a kérés automatikusan oda megy, ahol a várható szállítási dátum a legközelebbi.

A könyvtárközi kölcsönzés technikai megvalósítása jelenleg

A jelenlegi könyvtárközi kölcsönzési rendszer a közös katalógus adatbázisain és funkcióin alapul.

Adatbázisok

Danbib: a könyvtárosok által használt országos közös katalógus.

Library.dk: a végfelhasználók számára kialakított közös katalógusfelület.

VIP: az egyes könyvtárakra vonatkozó szöveges adatok és beállítások.

BOB: a felhasználói és könyvtáros kérések adminisztrációjának nyilvántartó adatbázisa.

Funkciók

Könyvtárak besorolása státusz szerint: milyen könyvtárközi kölcsönzési politikát folytat.

Dokumentumok besorolása: adott dokumentumok hogyan vehetnek részt a könyvtárközi kölcsönzésben.

Könyvtárak rangsora: zöld, ha a könyvtár tudja szolgáltatni az adott dokumentumot, sárga, ha

adott dátum után tudja szolgáltatni a kért dokumentumot, piros, ha nincs meg neki a dokumentum.

Felhasználók ellenőrzése: a könyvtár elismeri vagy sem a felhasználót saját olvasójának.

Példányadatok kérése: Z39.50 szerinti kérésre adott válasz a példány elérhetőségéről.

Automatikusan kapott kérések: Z39.50 szabványon alapuló automatikusan küldött kérdések és válaszok a kérő könyvtár, a központi rendszer és a szolgáltató könyvtárak között a könyvtárközi kölcsönzési kérés intézése végett.

Automata könyvtárközi kölcsönzés: a végfelhasználók kéréseit a rendszer automatikusan juttatja el az egyik könyvtárból a másikba a példányadatok alapján történt kiválasztás szerint.

Könyvtárközi kölcsönzés adminisztrálása: mind a kérő, mind a szolgáltató könyvtár rendszere automatikus műveleteknek megfelelően módosul, a felhasználó pedig e-mailt kap, hol, mikor veheti át a dokumentumot.

Szállítás: egy dán szolgáltató cég végzi a dokumentumok eljuttatását egyik helyről a másikba.

Közvetítés: A DBC közvetíti a kéréseket a könyvtárak között a különböző formátumok egymásba alakításával. 2011 júliusában 100 könyvtár vett részt az automatikus könyvtárközi kölcsönzésben, nyolc könyvtár csak szolgáltatót, kilenc csak kért.

Szabványok, specifikációk

A könyvtárak közötti kommunikáció a Z39.50 szabványon alapul. Elsődlegesen a bibliográfiai rekordok és az állományadatok cseréjéhez, valamint a könyvtárközi kölcsönzési tranzakciók bonyolításához használják. Ehhez a danZIG profilt dolgozták ki a szabványra alapozva.

Munkafolyamatok

Példa: *egy felhasználó a „leg hamarabb elérhető” könyvet kívánja megszerezni.* Megtalálja a könyvet a *library.dk*-ban, és megnyomja a kérés gombot. A saját helyi könyvtári rendszeréhez kimegy a felhasználó ellenőrzése, a kérés és a válasz: igen. Ezután a rendszer példánykérést küld 46 könyvtárhoz a rangsorban. Egy másodpercen belül három könyvtári rendszer küld vissza „zöld” jelzést. A rangsor szerinti első könyvtárra esik a választás, elmegy a könyvtárközi kölcsönzési kérés, és az ottani helyi rendszer módosítása megtörténik. A küldő könyvtár is értesül erről és két órával később a délutáni átvételi listát kinyomtatják. A könyvet leemelik a polcról, kikölcsönzik, a státusza „szállí-

tás alatt"-ra változik, és a kérő könyvtár címét automatikusan cédulára nyomtatják. A könyv bekerül egy dobozba szállítás céljából, és a következő nap megérkezik a kérő könyvtárba. A felhasználó e-mailt kap, hogy mehet a könyvtárba a könyvért.

Hasonló eljárás zajlik le akkor, ha csak várólistán levő könyvek állnak rendelkezésre, vagy ha könyvtáros a kérő.

Jövőbeli műszaki fejlesztések

2011-ben néhány fejlesztésben egyeztek meg a könyvtárközi kölcsönzés további automatizálására. A dokumentumok könyvtárközi kölcsönzési státuszának pontosabb megadására a 096-os dan MARC2 mezőben új almezőt vezetnek be, hasonlóképpen minden dán könyvtár a könyvtárközi kölcsönzésben való részvételét illetően is új kódot kap. A finomabb, részletesebb besorolások alapján az automatikus könyvtárközi kölcsönzést gördülékenyebbé tudják tenni, és jobban figyelembe tudják venni az egyes könyvtárak sajátosságait.

Mi érhető el? – a kérések száma

DanBib

A DanBib 33 millió példányadatot és 24 millió bibliográfiai rekordot tartalmaz (2011. júliusi adat). 2,7 millió rekord a British Library-ből, 9,6 millió rekord a Library of Congress-ből került bele. A szakértő könyvtárosok felhasználói azonosítás után a DanBibet a *Netpunkt.dk*-t használva érik el, ahonnan egyéb külföldi katalógusokat is elérhetnek: például ArticleFirst.

Az utóbbi öt évben a DanBiben keresztül közvetített könyvtárközi kölcsönzési kérések száma átlagosan évente két millió volt.

Library.dk

A Library.dk a dán könyvtárak állományadatait és a nemzeti bibliográfiát tartalmazza. A kérések száma folyamatosan nő. 2011-ben negyedévente mintegy 400 ezer kérés történt és ennek 67%-át automatikusan elégtették ki, 33%-nál kellett közvetítés.

Könyvtárközi kölcsönzés Dánián kívül

Az északi országokon belül nyomtatott anyagok könyvtárközi kölcsönzése ingyenes, a másolatoknál fizetni kell, ha nincs kölcsönös szerződés a kérő és a szolgáltató között. Mintegy 20 000 könyvtárközi kölcsönzés zajlik az északi szomszédokkal évente.

A *Dán Kölcsönző Központ (Danish Loan Centre)* a világ majdnem minden nemzeti könyvtárával együttműködik.

Hogyan teszik elérhetővé a dokumentumokat?

Nyomtatott anyagok

A dán szerzői jogi törvény szerint:

- nyomtatott és e-folyóiratokból lehet másolatokat készíteni és postán elküldeni,
- elektronikusan nem szabad küldeni a másolatokat (kivéve, l. E-kopi 1).

E-kopi 1 – elektronikus másolatok nyomtatott anyagokból

2008-ban az aarhusi *Állami és Egyetemi Könyvtár* licenctulajdonosokkal szerződést kötött arra vonatkozóan, hogy mintegy 35 000 folyóiratból beszkenelhet cikkeket és ezeket e-mailben továbbíthatja. Ha a cikket első alkalommal kérik, akkor egy napon belül kapja meg a kérő az anyagot, ha már be volt a cikk szkennelve, akkor 15 percen belül. A könyvtár egy eurót fizet a licenctulajdonosnak másolatonként, de a felhasználók számára a szolgáltatás ingyenes. A szolgáltatást a felhasználók a library.dk-n keresztül érik el. 2011 első hat hónapjában 45 470 másolatot küldtek el, ennek 27,8%-a már ismételt felhasználás volt.

Hogyan teszik elérhetővé az elektronikus forrásokat?

A DanBib sok elektronikus dokumentumot tartalmaz – e-folyóiratok, e-könyvek, open-access anyagok. Elérhetőségük különböző.

Hozzáférés a library.dk-n keresztül

A különböző részt vevő könyvtárak sokféle digitális forrást katalogizálnak. Ha az elérhetőség adatait is megadják a rekordban, akkor erről a felhasználók értesülnek. A nemzeti bibliográfia részeként a DBC a dán statikus és véglegesnek mondható internet forrásokat katalogizálja. 2009-ben a nagy dán enciklopédia 30 000 szócikkéhez is link vezet. A szabadon nem hozzáférhető dokumentumok esetében a library.dk felhasználói felülete jó tanácsokat ad az elérhetőségre vonatkozóan. Több mint 1,6 millió digitális forrás van most a katalógusban.

Elektronikus hozzáférés előfizetéssel

Mind a közkönyvtáraknak (*Licensguide.dk*), mind a kutató/egyetemi könyvtáraknak (*DEFF*) mások a közvetítők az előfizetéses szolgáltatásokat illetően. 2011-ben a DEFF 147 millió dán koronás (21 millió euró) költségvetésből 93 szolgáltatóval 250 szerződést kötött.

Könyvtárközi kölcsönzés e-forrásokból – egy önellentmondás

Az utóbbi öt évben jelentősen nőtt az igény arra, hogy az elektronikus források is részt vehessenek a könyvtárközi kölcsönzésben. Az ezzel foglalkozó kollégák egyre jobban igénylik az irányelveket: e-folyóiratok egyes cikkeire, e-könyvek fejezeteire milyen szabályozás vonatkozik. Sok kiadói szerződés tartalmaz már könyvtárközi kölcsönzést illető kikötéseket. De ezeknek a használata nehézkes addig, amíg a feltételek nem olvashatók automatikusan a rekordok mellett az adatbázisokban. A napi munkában, ha nincsenek megadva a speciális feltételek, akkor úgy kezelik az elektronikus forrásokat, mint a nyomtatott anyagokat: cikkeket, összefoglalókat, tartalomjegyzékeket, könyvfejezeteket 35 oldalig kinyomtatva szolgáltatnak.

Kik számára érhetőek el a szolgáltatások?

A dokumentumszolgáltatás elérhető a könyvtárak beiratkozott olvasóinak, az egyetemek dolgozóinak és hallgatóinak. Vagyis, a szolgáltatás igénybevétele könyvtári beiratkozáshoz kötött.

Elektronikus tartalmaknál más a helyzet. A közkönyvtáraknál és néhány kutatókönyvtárnál a helyi beiratkozási nyilvántartást, egyetemi és más intézményi könyvtáraknál a hallgatói és oktatói nyil-

vántartásokat használják. Utóbbiak más speciális elérési jogosultságokkal is rendelkeznek.

Az elektronikus szolgáltatásokat egy belépési ponton át lehet elérni: WAYF = Where Are You FROM (honnan jössz?). Ha a felhasználó egy adatbázis bejelentkező oldalára kerül, ki kell választania a saját intézményét, amely a WAYF-on át az ő jogosultságát igazolja. Ez a rendszer hasonlóan működik, mint az *Athens* és a *Shibboleth* más országokban.

Egyetlen azonosítást igénylő bejelentkezést hozott létre néhány könyvtár 2010-ben az EasyID-del. Ezt az azonosítót dán társadalmi biztonsági azonosítószámmal rendelkező felnőttek kapják meg, hogy bankokhoz és kormányzati szervekhez be tudjanak jelentkezni.

Hogyan terjesztik az anyagokat?

Dán szállító szolgáltatás

A dán szállítói szolgáltatást (Danish delivery service) 2004-ben alapították, mivel a library.dk bevezetése folytán igen megnőtt a könyvtárközi kölcsönzési kérések száma. Gyors, olcsó és hatékony szállítás volt a cél. A regionális könyvtárak az elosztó központok. A részt vevő könyvtárakat napi szinten felkeresik. Viszik és hozzák az anyagokat teherautókkal. A szállítást a közkönyvtárakba a DALM finanszírozza, a kutató és egyéb könyvtárak díjat fizetnek. 2009-ben kibővítették a szolgáltatást azzal, hogy Svédországba és Norvégiába is szállítanak.

Könyvek a küszöbödre

Tíz dániai kutatókönyvtárnak van egy expressz szolgáltatása: „Könyv a küszöbödre”, amelyet igénybe véve bármely dán felhasználó a közvetlen címére kérheti a nyomtatott anyagot 1-2 napon belül. Ennek rögzített ára van és a visszaküldés postai díja is hozzáadódik.

Digitális küldés

A könyvtárközi kölcsönzési környezet ellentmondásos: bármely nyomtatott és elektronikus anyagból készíthetnek másolatot, és postán elküldhetik. De nem küldhetnek el semmit elektronikusan, kivéve az E-kopi 1-et. Dániában Ariellel nem szabad semmit küldeni, de szabad kapni anyagokat. Köztudomású, hogy az Ariel hamarosan kimegy a

divatból, ezért más utakat keresnek, például az OCLC Article exchange szolgáltatását.

Jövőbeli digitális dokumentumszolgáltatás

Ma a digitális tartalmat két helyről terjesztik:

- a helyi könyvtár weboldaláról
- az országos portálról, a library.dk-ról.

A könyvtárak különböző utakon teszik a digitális tartalmat hozzáférhetővé: katalógusokban, linklisták, linkfeloldók létrehozásával.

A felhasználó számára a legkényelmesebb hozzáférés megoldásához új technikai infrastruktúrát kell kifejleszteni, amikor a felhasználónak nincs már szüksége arra, hogy könyvtárat vagy intézményt válasszon, csak magát kell azonosítani. Azután a rendszer automatikusan kinyomozza majd azokat a könyvtárakat és intézményeket, amelyek a felhasználót feljogosítják a hozzáféréshez. És a rendszer a lehető legjobb megoldást is megtalálja majd arra vonatkozóan, hogy hogyan kaphatja meg a felhasználó a dokumentumot. Egy ilyen rendszer kifejlesztésére megkezdődtek az előkészületek.

Következtetés

A nemzeti szolgáltatás, a library.dk vízióját 12 évvel ezelőtt határozták meg. Az alapkövetelmények szerint: a felhasználó kiválasztja a dokumentumot, megadja saját adatait, és kiválaszt egy könyvtárat, ahol át fogja venni a dokumentumot. A forrás kiválasztása a könyvtárak dolga volt és most is az. A vízió még mindig érvényes, de ki kell bővíteni. A felhasználó választja ki a dokumentumot és megadja az adatait. De a szállítás helye nem szükséges, hogy valamely fizikai hely legyen, lehessen egy internet- vagy egy e-mailcím. A forrás kiválasztása nem a felhasználó, hanem a könyvtárak dolga, éppúgy, mint a lehetséges szállítási formátum kiválasztása.

A fejlesztés elkezdődött és az elkövetkező években Dániának hatékony rendszere lesz az információforrások megosztására. Fő kihívás a felhasználóra való összpontosítás, aki akár több könyvtárba is beiratkozhat.

/ANDRESEN, Leif – BRINK, Helle: Document supply in Denmark. = Interlending & Document Supply, 39. köt. 4. sz. 2011. p. 176–185./

(Burmeister Erzsébet)